

O'RTA OSIYO XALQLARINING ETNONIMLARINI KELIB CHIQISHI

Saparov Soxib Sobirovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

1-kurs magistranti

Annotatsiya: O'rta Osiyo xalqlarining etnonimlari chuqur tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lib, ko'pincha odamlarning ming yillar davomidagi murakkab va jadal harakatlarini aks ettiradi. Ushbu etnonimlarning kelib chiqishini tushunish Markaziy Osiyo tarixining boy joylari va mintaqani shakllantirgan turli guruhlar haqida qimmatli ma'lumot beradi. Ushbu maqolada o'rta osiyo xalqlarining etnonimlarini kelib chiqishi haqida ma'lumotlar berilgan va asosiy tushunchalar o'rganib chiqadi.

Аннотация: этнонимы народов Средней Азии имеют глубокое историческое и культурное значение и часто отражают сложные и интенсивные движения людей на протяжении тысячелетий. Понимание происхождения этих этнонимов дает ценную информацию о богатых местах истории Центральной Азии и различных группах, сформировавших регион. В данной статье даны сведения о происхождении этнонимов народов Средней Азии и рассмотрены основные понятия.

Annotation: ethnonyms of the peoples of Central Asia have deep historical and cultural significance, often reflecting the complex and intense movements of people over thousands of years. Understanding the origins of these ethnonyms provides valuable insight into the rich places of Central Asian history and the various groups that shaped the region. This article provides information on the origin of the ethnonyms of the peoples of Central Asia and examines the basic concepts.

Kalit so'zlar: markaziy osiyo, etnonimlar, tarix, o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz, turkman.

Markaziy Osiyo xalqlari etnonimlari mintaqaning uzoq va rang-barang madaniy merosini aks ettiruvchi boy va murakkab tarixga ega. Hududdagi turli etnik guruhlarini aniqlash va farqlash uchun ishlatiladigan bu nomlar asrlar davomida migratsiya, istilolar va qo'shni jamiyatlar bilan o'zaro munosabatlar ta'sirida shakllangan. Ushbu etnonimlarning kelib chiqishini tushunish mintaqani shakllantirgan tarixiy, lingvistik va ijtimoiy dinamika haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Ko'pincha "sivilizatsiyalar chorrahasi" deb ataladigan Markaziy Osiyoda har biri o'ziga xos o'ziga xoslik va tilga ega bo'lgan juda ko'p xalqlar yashaydi. Mintaqaning etnonimlari bu xilma-xillikni aks ettiradi, ko'plab til va madaniy mansublikni o'z ichiga oladi. Bu atamalarning ko'pchiligi o'z kelib chiqishini qadimgi davrlarda, ya'ni O'rta Osiyoning keng

dashtlari, cho'llari va tog' tizmalarida ko'chmanchi qabilalar va o'troq jamoalar birga yashab, o'zaro aloqada bo'lgan davrlarga borib taqaladi.

O'rta Osiyoning eng qadimgi qayd etilgan etnonimlarini qadimgi tarixchilar va sayohatchilarning asarlarida uchratish mumkin. Gerodot va Strabon kabi yunon va rim manbalarida mintaqada yashovchi turli ko'chmanchi xalqlar tilga olinib, turli guruhlarni bildirish uchun skiflar, sarmatlar va massagetlar kabi nomlardan foydalanilgan. Klassik antic davrda ildiz otgan bu etnonimlar qadimgi davrlardagi Markaziy Osiyoning turli etnik landshaftlari haqida qimmatli tasavvurlarni taqdim etadi. Asrlar o'tishi bilan Markaziy Osiyo ko'plab imperiyalar va sivilizatsiyalarning yuksalishi va qulashiga guvoh bo'ldi, ularning har biri mintaqada etnonimlarida o'z izini qoldirdi. Iskandar Zulqarnaynning istilolari, Fors imperiyasining kengayishi, hunlar va mo'g'ullarning bosqinchiliklari O'rta Osiyoda etnik o'ziga xosliklarning aralashib ketishi va qayta konfiguratsiyasiga yordam berdi. Qadimgi etnonimlar noma'lum bo'lib, mintaqaning doimiy o'zgaruvchan siyosiy va madaniy dinamikasini aks ettirgan holda yangi etnonimlar paydo bo'ldi. O'rta Osiyoda islom dinining tarqalishi mintaqada etnonimlariga yanada ta'sir ko'rsatdi. Arab geograflari va tarixchilari O'rta Osiyo xalqlarining xilma-xilligini hujjatlashtirib, o'zlari duch kelgan turli etnik guruhlarni arab yozuvidagi nomlardan foydalanganlar. Ko'pincha mahalliy tilshunoslik atamalariga asoslangan bu etnonimik murojaatlar O'rta Osiyoning islom davridagi til va madaniy xilma-xilligi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

O'rta asrlarda O'rta Osiyoda kuchli turkey va fors davlatlari vujudga keldi, natijada turkey va fors tillari mintaqada keng tarqaldi. Natijada O'rta Osiyoning ko'pgina etnonimlari turkey yoki forsiy ildizlarga ega bo'lib, bu imperiyalarning til va madaniy merosini aks ettiradi. O'zbeklar, tojiklar, qozoqlar va qirg'izlar kabi nomlarning etimologik kelib chiqishi turkey yoki fors tillarida bo'lib, bu til an'analari mintaqada etnonimlariga doimiy ta'sirini ta'kidlaydi. XIX—XX-asrlarda Yevropa davlatlari bilan mustamlakachilarning to'qnashuvlari O'rta Osiyo etnonimlariga ham ta'sir ko'rsatdi. G'arb tadqiqotchilari va ma'murlari mintaqadagi turli xalqlar uchun ko'pincha til, diniy yoki geografik mezonlarga asoslangan yangi tasnif va toifalarni joriy qildilar. Bu tashqi qarashlar Markaziy Osiyo etnonimlari haqidagi zamonaviy tushunchani shakllantirish bilan birga, mintaqada etnik o'ziga xosligining murakkab va ko'p qirraliligini ham ta'kidlaydi.

Hozirgi davrda Markaziy Osiyo etnonimlari geosiyosiy o'zgarishlar, urbanizatsiya va globallashuv ta'sirida rivojlanishda davom etmoqda. Sovet Ittifoqining parchalanishi, mustaqil O'rta Osiyo davlatlarining paydo bo'lishi, dunyo bo'ylab tarqalib ketgan diasporik jamoalar mintaqada yangi etnonimik o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Markaziy Osiyo zamonaviy dunyoning murakkabliklari bo'ylab harakatlanar ekan, uning etnik o'ziga xosligi va etnonimlari dinamik bo'lib qolmoqda va doimiy o'zgarishlarga duchor bo'lmoqda. Markaziy Osiyo xalqlari bugungi kunda

ma'lum bo'lgan nomlar ko'pincha uzoq va murakkab evolyutsiya jarayoni, til, tarixiy va madaniy elementlarning uyg'unlashuvi natijasidir. Mintaqa son-sanoqsiz sivilizatsiyalar va ko'chmanchi qabilalar chorrahasi bo'lib, ularning har biri buyerlarda yashovchi xalqlarning umumiy o'ziga xosligida o'z izini qoldirgan. O'rta Osiyo bilan bog'liq bo'lgan eng qadimgi etnonimlardan biri "so'g'diy" atamasi bo'lib, u mintaqada miloddan avvalgi VI asrda nmilodiy XI asrgacha gullab-yashnagan qadimgi So'g'diyona podsholigidan kelib chiqqan. So'g'dlar o'zlarining jonli savdo tarmoqlari va o'ziga xos madaniyati bilan mashhur bo'lgan va ularning ta'siri mintaqaning arixiy rivoyatlarida yaqqol ko'rinadi.

"O'zbek" nomi o'zining kelib chiqishini XV asrdan boshlab mintaqaga ko'chib kelgan ko'chmanchi qabilalar bilan bog'liq bo'lib, pirovardida qudratli Buxoro xonligini barpo etgan. Vaqt o'tishi bilan bu qabilalar tub aholi bilan assimilyatsiya qilinib, hozirgi o'zbek etnik guruhi vujudga kelgan. "O'zbek" atamasi mintaqaning til merosini aks ettiruvchi turkey ildizlarga ega deb hisoblanadi. Xuddi shunday, qozoq va qirg'izlarning etnonimlari ham turkey xalqlarning ko'chishlari merosi va ko'chmanchi turmush tarzidan kelib chiqqan. "Qozoq" nomi turkiy "kaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "adab yurmoq" yoki "sayrmoq" ma'nosini bildiradi, bu qozoq xalqining Markaziy Osiyoning keng dashtlari bo'ylab tarixiy harakatchanligini aks ettiradi. Ayni paytda, "qirg'iz" nomi ham "qirq", "qabila" yoki "mustaqil" bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan mashhur qirg'iz qabilasining qadimgi turkey atamasidan kelib chiqqan deb ishoniladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyo etnonimlari static birlik emas, balki migratsiya, istilo va madaniy almashinuv kabi tarixiy jarayonlarning dinamikasidir. Mintaqa xalqlari qo'shni guruhlar bilan o'zaro munosabatda bo'lganida ko'pincha turli nomlarni qabul qilib, moslashtirib, bugungi kungacha rivojlanishda davom etayotgan etnik o'ziga xosliklarning murakkab tarmog'ini yaratgan. Markaziy Osiyoda etniklik tushunchasi mintaqaning rang-barangligiga hissa qo'shadigan turli til va madaniy guruhlar mavjudligi bilan yanada murakkablashadi. Masalan, nomi forscha "Toj" so'zidan olingan bo'lib, "toj" yoki "podshohlik" degan ma'noni anglatuvchi tojiklar tarixda mintaqaning forszabon aholisi bilan bog'langan. Bu ti va madaniy meros ularni Markaziy Osiyodagi boshqa etnik guruhlardan ajratib turadi.

Turkman va qoraqalpoqlarning etnonimlari ham tarixiy, til va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'sirini o'zida aks ettiradi. Turkiy "turk" so'zi va forscha "odam" qo'shimchasidan kelib chiqqan "turkman" nomini "turklarga mansub" yoki "turkga o'xshash" deb tarjima qilish mumkin, bu guruhning ajdodi turkey ildizlarini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, O'zbekiston tarkibidagi Qoraqalpog'iston avtonom respublikasida istiqomat qiluvchi qoraqalpoqlar o'z nomini "qora" ma'nosini anglatuvchi "qalpaq" va "qalpaq" so'zlarining birikmasidan kelib chiqib, xalqning an'anaviy ravishda kiyadigan qalpoq turiga ishora qiladilar. O'rta Osiyo etnonimlari til

va tarixiy omillardan tashqari, ko'pincha mintaqa xalqlarining jamoaviy ongini shakllantiradigan mif, rivoyat va rivoyatlar bilan o'zaro bog'langan. Ushbu rivoyatlar umumiy o'ziga xoslik va tegishlilik tuyg'usiga hissa qo'shib, Markaziy Osiyoning madaniy landshaftini boyitadi. Markaziy Osiyo xalqlari etnonimlarining murakkab kelib chiqishi mintaqaning rang-barang va serqirra tarixini aks ettiradi. Qadimgi saltanatlar va ko'chmanchi qabilalardan tortib, bosqinchilar imperiyalari va savdo ta'sirigacha, O'rta Osiyo ko'plab kuchlar ta'sirida shakllangan bo'lib, ularning har biri o'z aholisining ismlari va shaxsiyatlarida o'z izini qoldirgan. Bu etnonimlarning kelib chiqishini anglash Markaziy Osiyoni belgilab beruvchi boy tarix va madaniyatni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Markaziy Osiyo xalqlarining bugungi kunda ma'lum bo'lgan nomlari ko'plab ta'sirlar, jumladan, qadimgi sivilizatsiyalar merosi, ko'chmanchi qabilalarning ko'chishi, til va madaniy almashinuvlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllangan. "So'g'diy" atamasi o'zining jonli savdo tarmoqlari va o'ziga xos madaniy o'ziga xosligi bilan mashhur bo'lgan gullab-yashnayotgan So'g'diyona saltanatini eslatadi. Xuddi shunday, "o'zbek", "qozoq", "qirg'iz", "tojik", "turkman" va "qoraqalpoq" nomlari ham mintaqaning boy rang-barangligini aks ettiruvchi o'ziga xos tarixiy ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo etnonimlarining murakkabligi ham mintaqadagi etnik o'ziga xoslikning dinamik xususiyatini ko'rsatadi. Bu o'ziga xosliklar migratsiya, istilo, madaniy assimilyatsiya kabi tarixiy jarayonlar natijasida shakllanib, ko'p qirrali va xilma-xil etnik guruhlarning shakllanishiga olib keldi. Ayniqsa, turkey migratsiyalar Markaziy Osiyoning etnik landshaftini shakllantirishda muhim rol o'ynadi, o'zbeklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar va boshqa etnik guruhlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Bundan tashqari, Markaziy Osiyodagi etnik xilma-xillikning boy bo'lganligi uning turli guruhlari orasidagi til va madaniy farqlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Tojiklar o'zlarining forszabon merosi bilan turkiyzabon guruhlardan ajralib turadi va mintaqaning etnik mozaikasini yanada murakkablashtiradi. Har bir guruhning o'ziga xos til, madaniy va tarixiy merosi Markaziy Osiyo etnonimlarining jonli xilma-xilligiga hissa qo'shadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining etnonimlari shunchaki static yorliqlar emas, balki tarixiy davomiylik va madaniy barqarorlikning jonli ifodasidir. Ularda migratsiya, moslashish va birga yashash hikoyalari o'zida mujassamlashgan bo'lib, bu yerlarda yashab kelgan xalqlarning boy merosi aks ettirilgan. Qolaversa, bu etnonimlar miflar, rivoyatlar va rivoyatlar bilan chambarchas bog'langan bo'lib, ular umumiy o'ziga xoslik va tegishlilik tuyg'usini uyg'otadi, Markaziy Osiyo madaniy landshaftini boyitadi. Hozirgi vaqtda Markaziy Osiyo etnonimlari olimlar, tarixchilar va ishqibozlarning tasavvurini o'ziga jalb qilishda davom etib, mintaqaning o'ziga xosligi va madaniyatining murakkab gobelenini tushuni shu chun markaz bo'lib xizmat qilmoqda. Bu etnonimlarning tarixiy kelib chiqishi qimmatli tushunchalar berishi bilan

birga, etnik o'ziga xosliklarning dinamik va rivojlanib borayotgan tabiatini tan olish hamda Markaziy Osiyo xalqlarining xilma-xilligi va o'zaro bog'liqligini qadrlash birdek muhim.

Markaziy Osiyo zamonaviy davrning qiyinchiliklari va imkoniyatlarini qamrab olishda davom etar ekan, uning xalqlarining etnonimlari mustahkamlik, xilma-xillik va madaniy boylik timsoli sifatida turibdi. Ular mintaqaning chuqur tarixiy ildizlari va uning o'ziga xosliklarining yorqin hissa qo'shgan ko'p sonli xalqlarning abadiy merosi haqida eslatma bo'lib xizmat qiladi. Markaziy Osiyo xalqlarining etnonimlari mintaqaning murakkab tarixi va rang-barang madaniy gobelenlariga bir oyna ochadi. Bu etnonimlarning kelib chiqishi xalqlarning ming yillar davomidagi dinamik o'zaro ta'siri va harakatlarini aks ettiruvchi tarixiy, til va madaniy omillarning murakkab to'rida chuqur ildiz otgan. Qadimgi So'g'diyona saltanatidan tortib dashtlardagi ko'chmanchi qabilalargacha bo'lgan bu etnonimlarning rivojlanishi O'rta Osiyoning boy va serqirra merosi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'rta Osiyo xalqlari etnonimlarining kelib chiqishi mintaqaning murakkab tarixiy, til va madaniy gobelenlarini o'zida mujassam etgan ko'p qirrali va harakatchan mavzudir. Qadimgi ko'chmanchi qabilalardan tortib hozirgi milliy davlatlarga bo'lgan Markaziy Osiyo etnonimlari mintaqadagi etnik o'ziga xosliklarning doimiy xilma-xilligi va murakkabligini aks ettiradi. Ushbu etnonimlarning tarixiy traektoriyalari va lingvistik ildizlarini o'rganish Markaziy Osiyo madaniy merosining boy gobelenini tushunish uchun qimmatli ob'ektivni beradi. O'rta Osiyo xalqlari etnonimlarining kelib chiqishi insoniyat sivilizatsiyasi, ko'chishi va madaniy almashinuvi haqida ta'sirchan hikoyani taqdim etadi. Bu etnonimlarning iplarini ochish orqali biz Markaziy Osiyoning murakkab va rang-barang tarixini chuqurroq anglab, uning o'tmishi boyligi va bugunining rang-barangligini qamrab olamiz. Bu nomlar o'zining qadimiy va zamonaviy aks sadolari bilan O'rta Osiyoni vatan deb bilgan xalqlarning bardavom ruhi va merosini o'zida mujassam etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismoilov, U. Q.Saidov, F. R. O. (2020). Markaziy Osiyo xalqlarining qarindoshligi Jaloyirlar qabilasi etnogenezi va etnik tarixi misolida. Academic research in educational sciences, (3), 1087-1094.
2. Fayzullaevich, K. I., Ruslan, S. (2022). O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi madaniy merosi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 1(12), 281-287.
3. Nazirov, B., Qalandarova, M., Maxmaraimova, P. (2023). O'rta Osiyo va Qadimgi Xitoy munosabatlari: Buyuk ipak yo'lining yujudga kelishi. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(1 Part 1), 27-30.
4. Sayfullayevna, M. L., & Usmonovna, P. S. (2023). Dunyo va O'rta Osiya Xalqlarining Milliy Sport o'yinlari Turlari., 33, 259-262.
5. Ramazonov, I. A., Mahmudov, M. M., Ernazarova, D. X. (2023). Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi madaniyati. RESEARCH AND EDUCATION, 2(1), 90-94.